

ÖLÜM SONRASI HAYATA BİR TÜR GİRİŞ TÖRENİ OLARAK "TELKİN" UYGULAMASINA FENOMENOLOJİK BİR BAKIŞ

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÜNAL*

Fenomenolojik açıdan bakıldığı zaman, dinler tarihinin konularından birisi de, tarihi bir gerçek olarak, "kutsal" çerçevesinde giriş veya geçiş törenlerindeki (initiation ceremonies, rites de passage) dini uygulamaların ya da tecrübelerin özünü anlamaktır. Belki de bütün kültürlerde ve dinlerde bir takım giriş törenleri vardır ki, bu giriş törenleri toplulukların yapısına bağlı olarak kabilevi, toplumsal, olgunluk dönemi ve dini amaçlar için uzmanlar veya liderler tarafından yürütülen bir takım sözlü veya görsel törenleri (ritler ve ritüeller) ihtiva eder. Bu törenler, kısaca, törene katılan adaylar için "başka" veya "diğer" olmanın bir başlangıcıdır.¹

Genelde giriş törenleri kabile toplumlarında görülse de evrensel dinlerdeki bir takım sözlü veya görsel davranışlar da bir derecede giriş töreni olarak kabul edilir. Sözelimi Hıristiyanlıkta vaftiz,² İslam'da şahadet kelimesinin okunması ve geleneksel Müslüman Orta Doğu ve Afrika toplumlarında çocukların sünnet edilmesi "hatne", bu tür davranışlardır.

Dünyadaki bir çok kültürde görüldüğü gibi, Türkler arasında insan hayatının değişik dönemleriyle ilgili bir takım törenler yapılmaktadır. Örneğin, yeni doğan çocuk için ziyafet tertip edilip, eğlence ile birlikte bir takım dini ritüeller yapılması bunlardır.

Benzer törenler ölenler için de yapılır. Cesedin guslü, kefenlenmesi, cenaze namazı gibi geleneksel İslami defin hazırlıkları, geniş anlamda ölüm sonrası hayata geçiş törenleri olarak kabul edilebilir. Ancak, biz burada defin işlemlerinin son sahnelerinden olan ölüye *telkin* olgusunun, Türkiye ve Azerbaycan'daki örneklerini ele alarak tartışıp bunları fenomenolojik açıdan analiz edeceğiz. Burada bir oktava dikkat çekmemiz gerekirken, o da hemen hemen bütün Müslüman topluluklarda, cenaze törenleri benzer bir biçimde

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi.

1- Eliade (1971), s. 2; Eliade (1987), s.224-238.

2- Eliade (1961), s. 153-160, Latourcette (1975), vol. 1, s. 138, 193-196.

yapılmakla birlikte, biz konuyla ilgili örnekleri daha iyi tahlil etmek için, alan çalışması yapmış olduğumuz bu iki ülkeye sınırlandırmaya gayret edeceğiz.

Telkin, Hz. Muhammed tarafından, ölüye İslam'ın temel kurallarını hatırlatmak amacıyla, yapılması Müslümanlara tavsiye edilen sözlü törenlerden biridir.³ İslami geleneklerde, telkinin ölüm olayından önce verilmesi tavsiye edilmesine rağmen, genellikle, telkin, Anadolu ve Azerbaycan Türkleri arasında imam veya molla tarafından, definden sonra kabir üstünde yapılmaktadır. Az da olsa, bu konuda Hz. Peygamber'in tavsiyesi doğrultusundaki uygulamalara da rastlanmaktadır. Buna göre, ölüm anında hasta kişiye yakınlarından biri veya bir hoca, şahadet kelimesi ve İslam'ın temel prensiplerini sesli olarak okur, onun da bunları tekrar etmesine çalışır. Buna ek olarak, ayrıca yaygın bir uygulama biçiminde, Kur'an'dan ayetler veya sureler, özellikle Yasin suresi okunur.⁴

Bu uygulamalar niçin giriş/geçiş töreni olarak adlandırılır sorusunu, biz İslam'ın ölüm sonrasında ölen kişiye nelerin olacağı sorusunun cevabında bulabiliriz. Kur'an öğretisine göre insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir ve Allah'ın sıfatlarını taşımaktadır. Ona, Kur'an'da da i'aret edildiği gibi, Allah kendi ruhundan vermiştir (K. 15:29). Allah'ın güzel isimlerinden birisi de ölümsüz, sonsuz yani el-Baki'dir. İnsan da bedensel açıdan olmasa da, ruh açısından ebedidir, ama onun yeri farklıdır. Birincisi bedenle birlikte olduğu dünya hayatındaki yeri, ikincisi de, ölüm olayından sonra ruhun ayrıldığı kabir ve kabir ötesi hayattaki yeridir.

Kur'an'daki bilgilere ve tefsircilerin yorumlarına göre, insana dünya ömrü için 'sınırlı bir süre', 'belirtilen vakit' veya 'tayin edilmiş zaman' verilmiştir. Bu süre hiç bir zaman bir saniye dahi öne veya ileriye alınmaz (K. 16:61; 6:2). Bu belirtilen süre tamamlandığında, Allah meleklerini gönderir, kişiye can veren ruh alınır, kişinin bütün duyu yetenekleri biter, böylece ölüm o kişiye gelmiş olur ve bunun ardından ruhlar alemi denen ölüm sonrası hayat başlar.⁵

İslami öğretilerde hayat, dünya hayatı, ahiret hayatı ve kıyametten sonraki ebedi hayat olmak üzere üçe ayrılmış olup; ölüm, fiziki dünyadan ruhlar

-
- 3- Telkin metninin çevirisi şöyledir: "Ey fulan oğlu/kızı fulan dinle ve söyle 'Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Rabbin Allah, dinim İslam, Peygamberim Muhammed (SAV), kitabım Kur'an ve kiblem Kabledir. Bütün Müslüman erkek ve kadınlar kardeşimdir.' Ey Allahım bu ölüyü kabir azabından koru ve ailesine yardım et.>"; Ghazali (1989), s. 116, 117; Jawziyah (1324 H.), s. 17.
  - 4- Ünal (1996), s. 83, 105, 177; Bukhari (1971.), vol. 2, s. 243, 244; Qurtubi (1952), vol. 5, s. 144.
  - 5- Maraghi (1365 H.), vol. 1-3, s. 75-77.

dünyasına göçüştür ve ebedi hayatın başlangıcıdır. O yeni bir hayata geçiştir, giriştir ve 'yeniden doğuştur'. Ölüm bir son değil, fakat yeni ve ebedi varoluşun başlangıcıdır. Mezar da ölüm sonrası hayata geçişin ilk basamağıdır.⁶ Ölümünden sonraki kabir hayatı ruhların karşılaştığı olaylar açısından, iki biçimde vasıflandırılır: Birincisi, mükafatlandırılmış ruhların karşılaştığı olaylar, ikincisi ise cezalandırılmış ruhların maruz kaldığı olaylardır. Bunlar sırasıyla inananlara ve günahkarlara hasredilir. Bu durum, dini literatürde nekromantik hikayelerle, didaktik biçimde geniş olarak anlatılır.⁷ Nekromantik hikayeler, ölünün kabirdeki veya kıyametten sonra cennet ya da cehennemdeki durumlarını anlatan bir hikaye çeşididir. Genelde 'denildi ki ...., rivayet edilir ki ...' diye başlarlar. Bu hikayelerin kaynağı Hz. Peygamberin hadislerine dayanmaktadır. Zira O, ölümlerin duyduklarını ama cevap veremediklerini belirtir. Ölümler ziyaretçileri tanır, onların selamlarını alır ve beraber ünsiyet ederler. İleri dönem İslam edebiyatında, bu tür hikayeler daha da genişletilerek, ölü ile yaşayanlar arasında geçen olaylar ve konuşmalar önemli bir yer işgal etmiştir. Bunlar, yaşayan kimselerin uykularında veya gündüzleri ölümlerle konuşması biçiminde ortaya koyulur. Bu hikayelere göre ölümler yakınlarının, dostlarının yaptıklarını bilir ve yapılanın iyiliği veya kötülüğüne göre mutlu ya da mutsuz olurlar. Örneğin, Süleyman el-Caferi'den nakledilen hikaye, ölümlerin-ruhların sosyal yapısına işaret eder: "*Çirkin bir huyum vardı. Bu huyum babamı öldürdü. Ama sonra yaptığım şeylere pişman oldum, kendi kendime serzenişte bulundum. Hemen bir iyilikte bulundum. Bir gece babamı gördüm. Bana dedi ki "Oğlum, bizi en çok sevindiren amellerin bize sunulduğunda onları salihlerin amellerine benzettiğimiz davranışlarıdır. Göreyim, bu defa kötülüklerden oldukça uzak dur da diğer ölümlerin yanında beni mahcup etme."*⁸ Bu tür hikayelerde, yaşayan kimseler dünyada olduğu gibi, ölümlerden utanılacak işleri yapmamaya, memnun olacakları işleri de yapmaya gayret ederler.

Bu tür olayların rüya şemsiyesi altına alınmasının nedeni, büyük bir ihtimalle Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde rüyanın gerçekliğine verilen önemden kaynaklanmaktadır (K. 12:4-6). Ayrıca, Kur'an'da işaret edilen, uykudayken dirilerin ruhlarının birbirleriyle kavuşması gibi ölümlerin ruhlarıyla dirilerin ruhlarının kavuşup birbirleriyle ünsiyet etmeleri (K. 39:42), bu tür hikayelere kaynaklık etmiş olabilir.

Diğer bir örnek de meleklerle ilgilidir: Münker ve Nekir meleklerin sorgulamasından sonra Cebrail ibadetlerini düzenli olarak yapmış olanların ruhlarını yedi kat göğe çıkarır. Bunun karşısında cezalandırılacak olan ruhlar,

6- Qurtubi (1952), vol. 6, s. 5,6.

7- Jawziyah (1324 H.), s. 4, 13, 16, 23, 28, 29; Gazali (1967), s. 10-33.

8- Jawziyah (1324 H.), s. 16.

Cehennem zebanileri tarafından çeşitli cehennemlere işkence edilerek götürülür.⁹ Bu nekromantik hikayelerin nakledilmesinden maksat, dünyada kalanların bu olaylardan ders alıp, din tarafından emredilen ibadetlerini tam olarak yapmaları, ahlaki ve toplumsal konularda ideal olanları yerine getirmeleri ve sonuçta cennet hayatına kavuşmalarıdır.

Bütün bunlara kavuşabilmek için, ilk önce, kişinin dünyada Müslüman olması şartı vardır. Bu da dünya hayatına giriş veya geçiş töreni dediğimiz, İslam'ın temel inançlarını içeren *şahadet ve amentü*'ye kalb ile inanmak ve dil ile telaffuz etmekle olur.¹⁰

İşte bu doğrultuda, yukarıda bahsettiğimiz gibi, dünya hayatının devamı, ebedi hayata geçişin ilk basamağı olan kabir hayatının başlangıcında *telkin* töreni yapılır. Ölü defnedildikten sonra, imam veya molla tarafından, yukarıda ifade edilen İslam'ın temel kuralları, bütün konuşulanları duyduğuna, ancak cevap vermeye muktedir olamadığına inanılan ölü kimseye tekrar edilir. İşte yerine getirilen bu törenlerin hepsi birden, kıyamet ve sonrası kabir hayatına bir giriş/geçiş törenini ifade eder. Burada imam veya molla geleneksel toplumlarda ve bazı evrensel dinlerdeki bir takım giriş/geçiş törenlerindeki liderler mesabesinde. Ancak burada şu hususa dikkat çekmemiz gerekir: O da giriş törenlerinde bulunması şartı olan 'aday'ın yerini pasif durumdaki 'ölü'nün almış olmasıdır. Her ne kadar, bu durumda ölü pasif ise de, İslam inancına göre her şeyi gören, duyan ve cevaplayan ruhtur.

Telkinin tamamlanıp kabir hayatına geçiş töreninden sonra, kutsal dışından kutsala ve gerçek dışından gerçeğe giriş/geçiş töreni tamamlanmış ve ruh, diğer bir geçiş/giriş töreninin yapılması için yine kendisi gibi görülmeyen ve duyulmayan meleklerle teslim edilmiştir. Bunun için Münker ve Nekir -İnkir Minkir -Azeri ağzı veya Kiramen Katibin melekleri, huzurlarına gelen kişinin dünyadaki işlerini sorgular¹¹ ve 'aday'ın işleri doğrultusunda verdiği cevaplara göre, onu kabir mutluluğuna veya kabir azabına terk eder (K. 50:16-18; 82:10-12).

Bu son sahnede ölülerin dünyadaki işlerini sorguladıktan sonra onları cevaplarına göre cennetle mükafatlandırılmış veya cehennemle cezalandırılmış olarak tayin eden, Münker ve Nekir melekleri, bir bakıma geleneksel giriş/geçiş törenlerini yöneten liderler mesabesinde. Bu olgu, yaşayan

---

9- Gazali (1967), s.19-28.

10- Bukhari (1971), vol. 1, s. 42, 43; Smith & Haddad (1981), s. 27.

11- Bu anda melekler ölüye Rabbinin kim, dininin ne, peygamberinin kim, kitabının hangisi ve kiblesinin neresi olduğunu sorar; Jawziyah (1324 H.), s.17, 62-65; Ghazali (1989), s. 136.

insanlarca görülmeyen ve duyulmayan meleklerle ruhlar arasında geçen bir fenomendir. Bundan dolayı da, biz buna görülmeyen ve duyulmayanların giriş/geçiş töreni diyebiliriz. Yukarıda adlarını verdiğimiz, bir çok kültür ve dinlerde görülen kabilevi, toplumsal, olgunluk dönemi ve dini amaçlar için yapılan bir takım sözlü veya görsel törenleri (ritler ve ritüeller) yöneten liderler, kurallarına göre, giriş/geçiş törenin tamamlanmasından sonra, adaylar arasından seçim yaparken, burada melekler, insanların dünyada yaptıkları işlerin sorgulamasının sonucuna göre, insanları cennetlik veya cehennemlik olarak seçmektedirler.

Biz buradan itibaren geçen olayları, yukarıda bahsettiğimiz İslami literatürdeki nekromantik mezar hikayelerinden öğrenmekteyiz. Böyle hikayeler ölü kişilerin dünya hayatını kabirlerde devam ettirdiklerini, aynı dünyada olduğu gibi konuştuklarını, üzüldüklerini, sevindiklerini haber vermektedir. Ölülerin konuştuğu kimseler çoğunlukla yaşayan sevgili akrabaları veya dostlarıdır. Bunlar, dünyadakiler tarafından iyi bir iş yapıldığında sevinir, aynı şekilde kötü işler karşısında üzülmüşler. Ancak onların bu sevinç veya üzüntüleri, yaşayanlarla doğrudan konuşarak ya da rüyalarına girip konuşma sonrasında öğrenilir.¹² Türkiye ve Azerbaycan'da insanlar, ölülerinin ruhlarının kabirde ve ahirette mutlu olmaları için yerleşmiş anma törenlerinden başka ölülerini rüyalarında gördükleri zaman veya değişik vesilelerle bir takım sözlü ve görsel törenler yapmaktadırlar.¹³

İslam öncesi ve hatta günümüzde bir çok Orta Asya ve Sibiry Türkleri arasında ruhların, yedinci kat gökte bulunan Tanrı Bay Ülgen'e ulaşım mutlu olması için şamanın yaptığı törenler,¹⁴ zamanımızda Müslüman Türkler arasında İslami motifler kullanılarak yapılmaktadır. Üstelik, bu törenlerden sonra onların mutlu olup-olmadıklarından daha da emin olmak için, defin sonrası anma törenleri dediğimiz, geleneksel İslami törenler arasında görülmeyen, ölünün haftası, kırkı, elliikisi, kara bayramı, yılı gibi günler tertiplemektedirler.¹⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ahiret hayatına hazırlanma yeri olan dünya hayatına giriş/geçiş (şahadet kelimesi ve amentünün kalble inanılıp dille telaffuzu) töreninden başka, kabir ve ebedi hayatlara giriş/geçiş için de Müslümanlarca telkin törenleri yapılmakta, öteki hayattakilerin mutlulukları için insanlar dünyada bir takım hayır işleri yapmaktadırlar.

12- Jawziyah (1324 H.), s. 5, 8-10.

13- Ünal (1996), s. 106-123, 159-174, 183.

14- Eliade (1971), s. 105-107.

15- Ünal (1996), s. 106-116, 159-162.

KAYNAKLAR

BUKHARI, *Muhammad al-* (1971), *The Translation of the Meanings of Sahih al-Bukhari* (Arabic and English), tr. Muhammad Muhsin Khan, Gujranwala.

ELIADE, Mircea (1961), *Images and Symbols, Studies in Religious Symbols*, London.

ELIADE, Mircea (1971), *Patterns in Comparative Religion*, London.

ELIADE, Mircea (1987), "Initiation", *ER*, vol. 7, s. 224-238, Chicago.

GAZALI, Muhammed (1967), *Kur'anı Kerim'de Kıyamet ve Ahiret*, İstanbul.

GHAZALI, Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad al-(1989), *The Remembrance of Death and After the life*, Cambridge.

JAWZIYAH, ibn Qayyim Abu Abd Allah Muhammad Ibn Abi Bakr al- (1324 H.), *Kitab al- Ruh*, Haidarabad.

LATOURETTE, Kenneth (1975), *History of Christianity*, two wolumes, New York.

MARAGHI, Ahmad Mustafa al-(1365 H), *Tafsir al-Maraghi*, Beirut.

QURTUBI, Abdullah Muhammad Ibn Ahmad al-Ansari al- (1952), *Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an*.

SMITH, Jane Idleman & Y. Yazbeck Haddad (1981), *The Islamic Understanding of Death and Resurrection*, Albany.

ÜNAL, Mustafa (1996), *A Comparative Study of Funeral Customs in Turkey and Azerbaijan with Particular Reference to Pre-Islamic Turkic Aspect*, (Basılmamış Doktora Tezi), Birmingham.